

الگوی راهبردی توسعه علم و دانش از نگاه مقام معظم رهبری

محمدعلی فاطمی‌نیا،¹ فاطمه امیرآبادی فراهانی²

چکیده

امروزه دانش به یکی از مهم‌ترین ابزارهای تسلط بر جوامع مختلف تبدیل شده است. اقتصاد دانش‌بنیان در همه جهات توسعه یافته و بر بازارهای جهانی حاکم شده است. اکنون به‌درستی می‌توان علم را منبع بسیار مهمی در اقتدار ملی به حساب آورد. این تحقیق در نظر دارد با بررسی نظریه‌ها و بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) به‌عنوان عالی‌ترین و استراتژیک‌ترین مقام رسمی کشور، الگویی راهبردی از توسعه علم و دانش در کشور ارائه دهد. بدین‌منظور، تمامی سخنرانی‌های ایشان در مقام ولی فقیه از سال 1368 تا 1398 که مرتبط با موضوع دانش بوده‌اند، مورد بررسی قرار گرفت. روش تحقیق کیفی، و ترکیبی از تحلیل محتوای جهت‌دار و تحلیل مضمون بوده است. مؤلفه‌های اساسی این الگوها عبارتند از: ارزش‌ها، دکترین، اهداف و سیاست‌ها. از مهم‌ترین یافته‌های تحقیق می‌توان به دکترین اصلی این الگوی راهبردی اشاره کرد که همان دکترین اقتدارآفرینی علم از نگاه مقام معظم رهبری است.

واژگان کلیدی: توسعه علمی، اقتصاد دانش‌بنیان، اقتدار ملی، اقتدار علمی و الگوی راهبردی.

1. دکتری گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تهران، عضو هیئت علمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری / fateminiya.s@ut.ac.ir

2. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علوم تحقیقات / fa.amiry1398@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

دستیابی به قدرت، دلیل اصلی رقابت‌ها، کشمکش‌ها، نزاع‌ها و نیز شکل‌گیری دسته‌بندی‌ها و پیمان‌های دو یا چندجانبه منطقه‌ای و بین‌المللی است و بر همین اساس نظم اجتماعی و روابط کشورها و انسان‌ها شکل می‌گیرد. قدرت توانایی یک بازیگر را در استفاده از منابع و امکانات در جهت تأثیرگذاری بر رویدادهای بین‌المللی به نفع خود، نشان می‌دهد؛ از این رو برخی قدرت را کلیدی‌ترین مؤلفه تعیین‌کننده مناسبات و جایگاه کشورها در عرصه روابط بین‌الملل می‌دانند (انعامی علمداری، 1387: 29). ملت‌ها خواست‌ها، آرمان‌ها و منافع مختلف و متنوعی دارند که برآورده شدن آن‌ها تابعی از سطح و چگونگی قدرت ملی به‌ویژه در مقایسه با سایر کشورهاست (زرقانی، 1388: 11؛ به نقل از پیشگاهی‌فرد و همکاران، 1390: 192).

قدرت عبارت است از عواملی که بازیگر را قادر می‌سازد تا رفتار دیگر بازیگران را که در راستای منافع و اولویت‌های مورد نظرشان است، زیر نفوذ خود قرار دهد (گلاسنر و فاهتر، 2004¹: 261)؛ از این رو قدرت ملی به‌عنوان مفهومی ژئوپلیتیکی، ویژگی و صفت جمعی افراد یک ملت را منعکس می‌کند و هم‌زمان به‌منابه صفتی فردی در رابطه با یک کشور و دولت تجلی می‌یابد. قدرت وقتی در قالب جامعه یا ملت نگریسته شود، از برآیند توانایی‌های آن جامعه، قدرت عمومی و کلی آن پدیدار می‌شود (حافظ‌نیا، 1379: 245). قدرت ملی به مجموعه توانمندی‌های ارگانیکی گفته می‌شود که ناشی از عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی باشد. در همین رابطه کالینز استراتژیست امریکایی، قدرت ملی را مجموعه‌ای از توانایی‌های بالقوه و بالفعل یک کشور تعریف می‌کند که از توانایی‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، علمی، فناورانه و نظامی آن ناشی می‌شود (کالینز، 1370: 24). قدرت ملی دارای منشأ و مبادی گوناگونی است که در کارکردی جمعی تولید قدرت می‌کنند.

عوامل اصلی تشکیل‌دهنده به قدرت ملی کشورها، در حوزه‌های گوناگونی جای می‌گیرند (حافظ‌نیا، 1386: 68). گلدستاین² (1999) عوامل و عناصر قدرت را وسیله‌ای می‌داند که یک

1. Glassner & Fahter
2. Goldstein

بازیگر می‌تواند از طریق آن در بلندمدت، ظرفیت‌ها، برنامه‌ها و اقدامات خود را گسترش دهد. از نظر عده‌ای این عناصر عبارتند از: جمعیت (جابلونسکی، 1997)، جغرافیای کشور (تیلور، 1994) و تولید ناخالص ملی (گلدستاین، 1999) (به نقل از کامران و همکاران: 1389).

جدول شماره 1. منابع عمده قدرت در ادوار مختلف

دوره	کشور پیش‌تاز	منابع عمده قدرت
قرن شانزدهم	اسپانیا	شمش طلا، تجارت استعماری، ارتش‌های متشکل از سربازان مزدور، پیوندهای میان سلسله‌های پادشاهی
قرن هفدهم	هلند	تجارت، بازارهای سرمایه، نیروی دریایی
قرن هجدهم	فرانسه	جمعیت، صنعت مناطق روستایی، دستگاه دولتی، ارتش
قرن نوزدهم	انگلیس	صنعت، همبستگی سیاسی، امور مالی و اعتبار، نیروی دریایی، هنجارهای لیبرالی، موقعیت جزیره‌ای (سهولت دفاع از سرزمین)
قرن بیستم	امریکا	بزرگی اقتصاد ملی، پیشتازی در حوزه‌های علمی و تکنیکی، فرهنگ جهانی، نیروهای نظامی و ائتلاف‌ها، رژیم‌های لیبرالی بین‌المللی، مرکزیت ارتباطات فراملی
قرن بیست‌ویکم	؟	علم و فناوری اطلاعات، اقتصادهای مبتنی بر اطلاعات، کیفیت استفاده از فناوری اطلاعات در بخش‌های مختلف سیاسی - اقتصادی و اجتماعی، قدرت نرم

(پیشگامی فرد و همکاران، 1390: 195).

همان‌طور که در جدول شماره 1 گزارش شده است، منابع قدرت مدام در حال تغییر است؛ بدین معنی که در هر دوره و شرایطی از تاریخ بشر، یک یا چند منبع در توانایی و افزایش قدرت تأثیرگذار بوده است. در اروپای قرن هجدهم جمعیت منبع عمده‌ای برای قدرت محسوب می‌شد. مدتی بعد وسعت سرزمین و سپس اهمیت صنعت و شبکه‌های ریلی مطرح شد. در ابتدای نیمه دوم قرن بیستم، علوم و فناوری پیشرفته در صنعت و سلاح هسته‌ای به‌عنوان منابع قدرت مطرح شدند. قرن بیست‌ویکم با توجه به افزایش نقش اطلاعاتی و سازمانی قدرت، حجم اطلاعات در دسترس، افزایش بیشتری پیدا خواهد کرد و در این میان، توانایی سازمانی برای واکنش سریع و نرمش‌پذیر، به منبع عمده‌ای برای قدرت تبدیل خواهد شد (پیشگامی فرد و همکاران، 1390: 195). نکته قابل‌توجه در این جدول محوریت یافتن دانش و اطلاعات به‌عنوان منبع اصلی قدرت در عصر حاضر است. امروزه اقتصاد دانش‌بنیان حاکم بر بازارهای جهانی خط تمایز اقتصاد سنتی و اقتصاد نوین محسوب می‌شود.

الگوی مطلوب حکمرانی از دیدگاه امام خمینی و سید قطب؛ بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها

واقعیت این است که جهان پس از گذار از انقلاب‌های مختلف، شاهد انقلاب اطلاعاتی بوده است که در آن منبع ارزشمند خلق ثروت و درآمد، دانش است و اهمیت یافتن روزافزون آن در عصر دانایی موجب شکل‌گیری اقتصاد دانش‌بنیان شده است (منوریان، 1383: 3؛ عمادزاده و شهنازی، 1386: 145). توسعه اقتصادی دانش‌بنیان بر تولید، توزیع و بهره‌گیری از داده‌ها، اطلاعات، علم، دانش و دانایی استوار است (حمیدی‌زاده، 1389). در واقع اقتصاد دانش‌بنیان نظامی اقتصادی است که در آن تولید و کاربرد دانش منشأ اصلی ایجاد ثروت محسوب می‌شود. به‌طور کلی در اقتصاد عصر حاضر که مبتنی بر دانش و سرمایه‌های دانشی است، موفق‌ترین بنگاه‌ها آن‌هایی هستند که از دارایی‌های ناملموس دانشی خود به‌طور کارآمدتری استفاده می‌کنند.

این شرایط، محدود به شرایط سازمانی و بنگاهی نیست بلکه در سطح ملی نیز دانش و اطلاعات به مهم‌ترین مؤلفه اقتدار ملی تبدیل شده است. ماندگاری فعال و اثرگذار در نظام بین‌الملل امروزی اتفاق نمی‌افتد مگر در سایه توجه به حوزه‌های معرفتی و رشد سریع علمی در بخش بنیادی و کاربردی. قدرت ملی که بر علم و دانش استوار یافته است، ویژگی عمده و مهمی دارد که همان مشروعیت‌بخشی آن است. در واقع با وجود جنبه‌های کاربردی و اثربخش علم در رفع نیاز و مشکلات انسانی، سلطه حاصل از آن، زور و قدرت عریانی نیست که اعمال آن مقاومت دیگران را در پی داشته باشد. در واقع به‌جای مفهوم قدرت ملی باید از مفهوم اقتدار ملی سخن گفت. دانش همچون قدرت نرم عمل کرده و دریافت‌کنندگان این قدرت را با خود همراه و هم‌داستان می‌سازد؛ بنابراین دانش به‌مثابه قدرت نرم، متعلق به بازیگرانی است که بدون استفاده از زور، نتایج دلخواه می‌گیرند، زیرا سیاست‌ها و ارزش‌های آن‌ها برای دیگران مقبولیت بیشتری دارد (نای، 1387: 100).

ثمره انقلاب اسلامی ایران که در قالب نظام جمهوری اسلامی و جایگاه رهبری ولایت‌فقیه تجلی یافته است، نمونه کشوری مکتبی و آرمان‌خواه است که به دنبال استقرار حکومت دینی در جهان اسلام و سراسر کره خاکی است. یک نظام سیاسی با چنین داعیه و رسالت عظیمی برای تحقق اهداف و آرمان‌های خود، بیش از هر کشور دیگری نیازمند قدرت و اقتدار ملی بالاست؛ به همین دلیل، با توجه به ظهور عصر اطلاعات و انفجار شبکه‌های دانشی و اقتصاد دانش‌بنیان حاکم بر بازار جهانی، سرعت‌بخشیدن به رشد علمی کشور امری حیاتی و اجتناب‌ناپذیر است. مقام معظم رهبری در مقاطع مختلف زمانی بر ضرورت توسعه و رشد سریع علمی تأکید فراوانی داشته‌اند. در همین

راستا مسئولان ذی‌ربط اقدام به تدوین سندهای راهبردی کرده‌اند که از طریق آن بتوانند عرصه فراخ علمی را در جهت قدرت ملی سامان دهند.

اگرچه در کشور سندهای مختلفی مانند نقشه جامع علمی کشور، و سند تحول راهبردی علم و فناوری کشور تدوین شده است و یا اینکه در طول یک دهه اخیر هر دانشگاه مبتنی بر نیاز خود، سند راهبردی تدوین کرده است. برنامه‌های راهبردی تدوین شده توسط دانشگاه‌ها به دلایل مختلف نتوانسته است به دانشگاه‌ها قابلیت راهبردی بدهد؛ در نتیجه این برنامه‌ها گاه با شکست مواجه شده‌اند یا نگرش ذی‌نفعان و مخاطبان را به اهمیت برنامه‌ریزی راهبردی تغییر داده است (فرازی و همکاران، 1395: 53). از نگاه این پژوهش، یکی از مهم‌ترین مسائل مهم در تدوین سند راهبردی، اشاره گذارا و مؤیدانه به نظرات مقام معظم رهبری است. در صورتی که با توجه به جایگاه استراتژیک ایشان و توجه فراوانی که به حوزه علم و دانش دارند، تهیه الگویی راهبردی از بیانات و سخنرانی‌های مرتبط با حوزه علم و دانش ضروری به نظر می‌رسد. تأکیدهای ایشان چه در بعد کمی و چه کیفی، حاوی سیاست‌های کلانی است که می‌تواند اقتدار ملی ایران اسلامی را به دنبال داشته باشد.

این مقاله در نظر دارد با بررسی آرا و نظرهای مقام معظم رهبری الگویی راهبردی از نظام دانشی کشور ارائه کند. سخنان ایشان همواره مبتنی بر تحولات داخلی، منطقه و نظام بین‌الملل ایراد شده است؛ بنابراین هر سیاست و راهبردی که ارائه می‌دهند، کاملاً در چهارچوب تحلیلی محیطی و با آگاهی از نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید حوزه علم و دانش است. به همین دلیل سخنرانی‌های مقام معظم رهبری بخش مهمی از فرایند تحلیل راهبردی را پشت سر گذاشته و آنچه بر زبان ایشان جاری می‌شود، چکیده‌ای از داده‌های موجود، تغییرات و تحولات، نگاه به‌روزشده به مسائل کشور و همچنین همراه با پتانسیل عظیمی از تجربه و دانش کارشناسان و متخصصان حوزه است.

اهداف و پرسش‌های پژوهش

هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و معرفی الگویی راهبردی در توسعه علم و دانش از نگاه مقام معظم رهبری است. این هدف بر این پرسش‌ها استوار است که رهبر انقلاب توسعه علم و دانش را در چه محیطی ارائه می‌کند؟ ارزش‌های حاکم بر این عرصه کدامند؟ چه دکترینی از مباحث ایشان می‌توان ارائه داد؟ اهداف ایشان از توسعه علم و دانش چیست؟ و چه سیاست‌ها و رهنمودهایی برای توسعه علم و دانش ارائه فرموده‌اند؟

الگوی مطلوب حکمرانی از دیدگاه امام خمینی و سید قطب؛ بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها

پیشینه پژوهش

در زمینه موضوع این پژوهش، مقاله‌های علمی با روش‌های مشخص به ندرت انجام شده است و اغلب آثار تولیدی، در قالب سخنرانی است. میرزابابایی (1389) در تحقیقی با عنوان «علوم انسانی و جایگاه آن از نگاه مقام معظم رهبری» این پرسش را مطرح کرده است که علوم انسانی در ایران چه جایگاه و منزلتی دارد و چه راهکارهایی برای ارتقای این مهم در ایران ارائه شده است؟ این تحقیق از نظر روش‌شناسی، چهارچوب مشخصی ندارد، تنها به برخی از نظرات مقام معظم رهبری اشاره شده و توصیه‌های ایشان به اساتید، دانشجویان و مسئولان گزارش شده است. پورسعید و شامحمدی (1391) در تحقیقی دیگر با عنوان «طراحی الگوی جهاد علمی از دیدگاه مقام معظم رهبری» با استفاده از روش داده‌بنیاد به تحلیل سخنرانی‌های ایشان پرداخته است. از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش در تبیین مؤلفه‌های الگوی جهادی، می‌توان به خودجوشی، جوان‌گرایی، فرهنگ کار علمی، توجه به منافع غیرشخصی و سرمایه‌گذاری در حوزه علم اشاره کرد.

باقری‌مجد و فلاح (1396) در تحقیقی با عنوان «کارکردهای دانشگاه از نظر مقام معظم رهبری در نظام آموزش عالی ایران»، به مطالعه اسنادی نظرهای ایشان پرداخته و با تهیه پرسشنامه‌ای آن را بین 290 نفر از اعضای هیئت علمی مورد پیمایش قرار داده است. از مهم‌ترین یافته‌های این تحقیق که با تکنیک تحلیل به دست آمده است، سه راهبرد الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، اقتصاد دانش‌بنیان و کارآفرینی ارائه شده است. قلی‌پور و چیت‌سازیان (1396) در پژوهش خود «ابعاد و مؤلفه‌های تحول در علوم انسانی در اندیشه مقام معظم رهبری و دلالت‌های آن بر علوم انسانی مطلوب جمهوری اسلامی»، با روش نظریه داده‌بنیاد به تحلیل 36 سخنرانی و شش نامه مکتوب ایشان پرداخته است. در این پژوهش، ویژگی‌های نهاد علوم انسانی مطلوب جمهوری اسلامی در سه بعد ساختار، محتوا و کنشگران به دست آمد. از مهم‌ترین یافته‌های این تحقیق می‌توان به همراهی علم و دین، توجه ویژه به علوم انسانی اسلامی، بهبود شیوه‌های آموزشی و فعالیت‌های پژوهشی متناسب از ویژگی‌های ساختاری مطلوب، اعتماد به نفس، نوآوری، اسلام‌گرایی، انگیزه و استعداد بالا از ویژگی‌های نیروی انسانی مطلوب و درنهایت، اسلامی‌بودن و بومی‌بودن اشاره کرد.

در مجموع، تحقیقات مختلفی که در این حوزه انجام شده است، کمتر به جایگاه راهبردی مقام معظم رهبری توجه داشته‌اند زیرا تنها نگاه اکتشافی داشته‌اند. پژوهش حاضر ضمن حفظ رویکرد

اکتشافی به نگاهی راهبردی و سیاست‌گذارانه، می‌کوشد تا مبتنی بر نظرات مقام معظم رهبری، الگوی توسعه حوزه علم و دانش را ارائه کند.

چهارچوب مفهومی الگوی راهبردی

مدل‌های مختلفی برای ارائه الگوهای راهبردی ارائه شده است که دارای عناصر متفاوتی است. البته این الگوها در خطاب به یک واحد یا سازمان خاص تدوین می‌شوند. در این پژوهش، با توجه به اینکه مقام معظم رهبری نظرهای خود را درباره عرصه علمی بیان کرده‌اند، از برخی مؤلفه‌های برنامه‌ریزی راهبردی مانند چشم‌انداز، مأموریت یا بازخورد برخوردار نیست، زیرا ایشان در پی ارائه الگویی راهبردی نبوده‌اند بلکه این محقق است که می‌کوشد سخنرانی‌های متعدد ایشان را در طول سه دهه مطالعه کند و تا آنجا که امکان دارد با رویکردی قیاسی و مبتنی بر روش تحلیل محتوای جهت‌دار، مؤلفه‌های الگوی راهبردی را استخراج کند. در این راستا پنج مؤلفه راهبردی محیط‌شناسی، ارزش‌ها، دکرین، اهداف و سیاست‌ها شناسایی شده‌اند که در ادامه به مفهوم‌شناسی آن‌ها پرداخته خواهد شد:

1. محیط‌شناسی: محیط‌شناسی یا تحلیل محیط به بررسی شرایط محیط داخلی و خارجی مؤثر بر موضوع مورد بحث می‌پردازد. این محیط‌ها از محیط مستقیم پیرامونی تا محیط دوردست را شامل می‌شوند. همچنین قابل‌تفکیک به محیط اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و تکنولوژیک است (حاجیان، 1395: 21). در واقع محیط‌شناسی نوعی توصیف وضعیت موجود موضوع مورد مطالعه و نسبت‌سنجی آن با دیگران در محیط داخلی و بیرونی است؛

2. ارزش‌ها: ارزش‌ها معیارهای رفتاری و تصمیم‌گیری هستند که بر اساس شرایط اجتماعی و فرهنگی هر جامعه‌ای شکل می‌گیرند. ارزش‌ها در طول زمان به وجود می‌آیند و به طور نسبی از جامعه‌ای به جامعه دیگر و از زمانی به زمان دیگر متفاوت است. این مفهوم در بخش‌های مختلف یک جامعه از جمله حوزه سازمانی، کاربردهای متفاوت دارد. ارزش‌های سازمانی می‌توانند مبنایی برای تدوین سیاست‌ها باشند؛ حتی می‌توان با تکیه بر آن‌ها، شیوه رفتار روزانه کارکنان و مبنای تصمیم‌گیری‌ها در محل کار را مشخص کرد. سازمان‌ها باید هنگام برنامه‌ریزی‌های بلندمدت، ارزش‌های محوری مشخص شده خود را رعایت کنند و به هنگام ارزیابی عملکرد، تصمیم‌هایی را که در این زمینه می‌گیرند، بر پایه ارزش‌های محوری خود بگذارند (مولایی، 1398: 90). ارزش‌ها در

مدیریت استراتژیک معیار و مبنایی است که بر پایه آن اهداف، راهبردها، دکترین و سیاست‌ها نضج می‌گیرد. در مدیریت استراتژیک که در سطح کلان و ملی تدوین می‌شود، اغلب ارزش‌های حاکم بر آن همان ارزش‌هایی است که به‌طور ضمنی و صریح در منشور ملی (قانون اساسی) لحاظ می‌شود؛ بنابراین هر بخش از سیستم مدیریتی جمهوری اسلامی ایران که در سطح کلان به دنبال مدیریت راهبردی است، باید به این ارزش‌ها پایبند باشد و آن‌ها را نسبت به حوزه خود تعریف و تجسم بخشد. در اینجا نیز ارزش‌های مرتبط با مدیریت استراتژیک حوزه نظارت و بازرسی، مورد توجه و مذاقه قرار می‌گیرد؛

3. دکترین: در فرهنگ معین دکترین به معنی نظریه، اندیشه و فکر آمده است. در ادبیات فارسی به جای آن از واژه‌های متفاوتی مانند آموزه، آیین، اصول، مکتب، نظام فکری، رهنامه و غیره استفاده شده است. دکترین به نظریه، اصول، عقیده، آیین، مکتب یا قواعد بنیادین معتبری گفته می‌شود که هدایت‌کننده اقدام در پشتیبانی از سیاست‌ها و برنامه‌ها در راستای تأمین اهداف بوده است و به‌کاربردن آن‌ها نیازمند درک ضرورت‌های تصمیم‌گیری صحیح و منطقی است؛ بنابراین و «نظریه، اصول یا قواعد بنیادین معتبری است که هدایت‌کننده اقدام در پشتیبانی از سیاست‌ها و برنامه‌ها در راستای تأمین اهداف است و به‌کاربردن آن‌ها نیازمند درک مقتضیات تصمیم‌گیری صحیح و منطقی است» (توحیدی، 1393: 71-73).

4. اهداف: هدف در لغت به معنای (نشانه) و (غرض) است، اما در اصطلاح چیزی است که شخص پیش از عمل، آن را در نظر می‌گیرد و نیروی خویش و وسایل لازم را برای وصول به آن به کار می‌برد و غرضش دستیابی و رسیدن به آن است. در تعریف هدف باید گفت: عبارت از «نتیجه‌ای است که رسیدن به آن مورد نظر باشد»؛ از این رو هر برنامه‌ریزی با تشخیص و تجزیه و تحلیل هدف‌های سازمان آغاز می‌شود و به دنبال آن اقدامات بعدی صورت می‌گیرد. سازمان برای رسیدن به آن هدف به وجود آمده است (قرائی مقدم، 1382: 62). هدف‌گذاری مبنایی برای برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، ایجاد انگیزه و کنترل است و نتایج مورد نظر را مشخص کرده و برای کسب نتایج ایجاد انگیزش می‌کند و از طریق تدوین شاخص‌ها و معیارها، امکان ارزیابی عملکرد و پیشرفت را فراهم می‌سازد که خود علاوه بر فراهم آوردن امکان بهبود و رشد و تعالی، میزان کارایی و اثربخشی سازمان را معین می‌کند.

5. سیاست‌ها: تعریف لغوی سیاست، تدبیر امور و مصلحت‌اندیشی و دوراندیشی معنا شده است. «فرهنگ دهخدا سیاست را به معنای حکمراندن به رعیت و اداره کردن امور داخلی و خارجی کشور و همچنین داوری، سزا، تنبیه و جزا آورده است. به طور خلاصه سیاست و خط‌مشی، مجموعه باید‌ها، نبایدها، اولویت‌ها و توصیه‌هایی است که از طریق رده بالاتر سازمان برای هدایت و راهنمایی در دستیابی به اهداف به‌عنوان چراغ راه حرکت سازمان تعیین و ابلاغ می‌شود. می‌توان گفت سیاست چراغ راه حرکت مجریان و فعالیت‌ها به سوی اهداف است» (توحیدی، 1393: 81). سیاست‌ها چهارچوب‌های منطقی‌ای هستند که چگونگی تصمیم‌گیری‌ها را معین می‌کنند. سازمان در فقدان سیاست‌های مناسب از دستیابی به مجموعه تصمیم‌های هماهنگ در سطح سازمان و در طول زمان محروم می‌ماند. سیاست‌ها از مهم‌ترین عوامل ایجاد سازگاری و هم‌افزایی در سازمان هستند. اجرای یک راهبرد نیازمند پشتیبانی سیاست‌های سازمان است و برای تحقق این امر، پیش از تلاش برای اجرای راهبرد جدید، باید سیاست‌های متناسب با آن را در سازمان مستقر کرد (حسن‌بیگی، 1390: 390).

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کیفی است. تکنیک مورد استفاده ترکیبی از تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار و تحلیل مضمون است. داده‌های تحقیق شامل سخنرانی‌های مقام معظم رهبری از سال 1368 تا 1398 است که یا موضوع آن علم و دانش بوده است، یا بیاناتی است که در ملاقات با دانشجویان، دانشگاهیان، معلمان و دانش‌آموزان ارائه شده است. در این ارتباط حدود 90 سخنرانی ایشان فیش‌برداری شده و منبع اصلی سخنرانی‌ها، سایت رسمی ایشان¹ است. روش بررسی سخنرانی‌ها تحلیل مضمون بوده و تلاش شده است تا با توجه به الگوهای راهبردی جاری در علم مدیریت، مقوله‌های استراتژیک در نظر ایشان دریافت و ارائه شود. نرم‌افزار به‌کاررفته در تحلیل‌ها مکس کیودا²، یکی از نرم‌افزارهای کیفی در تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های غیرکمی است که می‌تواند در زمینه متون، تصاویر، فیلم و عکس، کاربری مناسبی در بخش تبیین و تحلیل نظری پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی داشته باشد. نمودارهای ارائه‌شده در بخش یافته‌ها، با همین نرم‌افزار طراحی شده است.

1. <http://farsi.khamenei.ir>
2. MAXQDA10

یافته‌های تحقیق

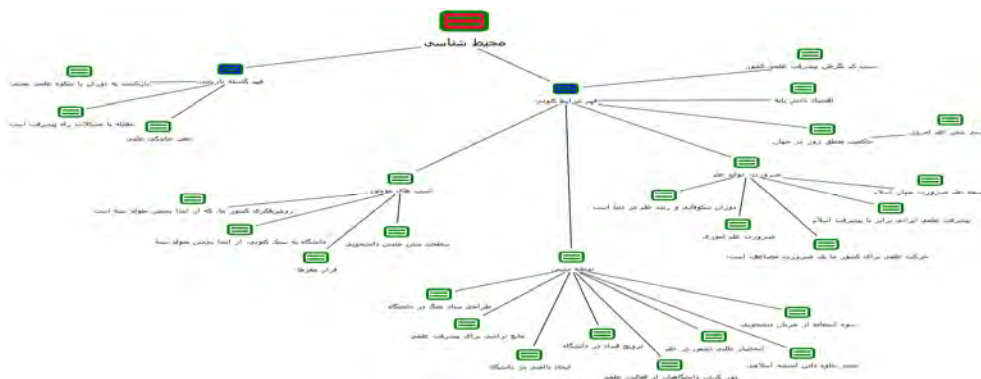
یافته‌های تحقیق حاصل تحلیل مضمونی بیانات مقام معظم رهبری است و در مرحله کدگذاری باز شامل 583 کد اولیه است. با حذف کدهای تکراری، حدود 234 کد باز اصلی باقی مانده است که مبنای مفهوم‌سازی و مقوله‌سازی قرار گرفته است. پنج مؤلفه اساسی برای طراحی الگوی راهبردی توسعه دانش‌شناسایی شده است که بر اساس کدهای باز شامل محیط‌شناسی (32 کد)، ارزش‌ها (14 کد)، دکتین (22 کد)، اهداف (13 کد) و سیاست‌ها (153 کد) می‌شود. سیاست‌ها نیز در پنج بخش سیاست‌های مربوط به مسئولان (31 کد)، دانشگاه (46 کد)، دانشجو (39 کد)، اساتید (10 کد) و عرصه علم (27 کد) بر ساخته شده‌اند.

1. محیط‌شناسی الگوی راهبردی

مهم‌ترین گام در ارائه الگوی راهبردی از سوی مدیران ارشد سازمان یا جامعه، تحلیل محیطی یا محیط‌شناسی است، زیرا نه تنها اعتبار الگوی راهبردی برگرفته از محیط‌شناسی دقیق است بلکه اجرایی شدن سیاست‌ها و راهبردها نیز باید در بستر محیطی شناخته‌شده انجام پذیرد. در واقع استراتژی برنامه واحد، همه‌جانبه و تلفیقی است که محاسن یا نقاط قوت اصلی سازمان را با عوامل و تغییرات محیط مربوط می‌سازد و گونه‌ای طراحی می‌شود که با اجرای صحیح آن از دستیابی به اهداف اصلی سازمان اطمینان حاصل شود. به‌طور کلی محیط می‌تواند به دو دسته داخلی و بیرونی تقسیم شود (علی‌احمدی و اسدی، 1385: 6). این بخش از یافته‌ها در پاسخ به این پرسش است که مقام معظم رهبری توسعه علم و دانش را در چه محیطی ارائه می‌کنند؟

همان‌طور که از نمودار پیداست، محیط‌شناسی مقام معظم رهبری را می‌توان در دو بخش فهم گذشته تاریخی کشور و شرایط کنونی جامعه جهانی و ایران تقسیم کرد. ایشان در بخش گذشته تاریخی به این نکته اشاره داشته‌اند که باید پذیرفت بنا به دلیل مختلفی کشور دچار عقب‌ماندگی شده است و البته این نباید ما را از گذشته درخشان تمدنی خود دور سازد؛ از سویی تاریخ به ما می‌آموزد «هیچ ملتی نمی‌تواند بدون دست‌وپنجه نرم کردن با موانع و مشکلاتی که با آن مواجه است، به جایی برسد» (1379/07/14؛ در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه).

نمودار شماره ۱. نقشه مفهومی محیط‌شناسی الگوی توسعه علم و دانش

بیانات ایشان درباره محیط‌شناسی بیشتر معطوف به شرایط کنونی جهان است. در این زمینه به مقوله‌هایی چون دانش پایه‌شدن اقتصاد جهان، حاکمیت زور در جهان و ضرورت تولید علم با توجه به موقعیت ایران و جهان اسلام اشاره دارند. همچنین به توطئه دشمن در ایجاد مانع بر سر راه توسعه علمی کشور از طریق انحصارطلبی علمی، به‌فسادکشاندن دانشگاه‌ها، متحجر جلوه‌دادن اندیشه اسلامی، طراحی ستاد جنگ و ناامنی در دانشگاه و غیره در کنار آسیب‌هایی چون سکولار متولدشدن دانشگاه و قشر روشنفکری، فرار مغزها و سطحی‌شدن جنبش‌های دانشجویی اشاره داشته‌اند: آماج بسیاری از توطئه‌های امروزی که علیه جمهوری اسلامی هست، علم و اهل علم و دانشجویان علم و محیط علمی است؛ این را توجه داشته باشید» (1388/07/14؛ دانشکده علوم دریایی نوشهر).

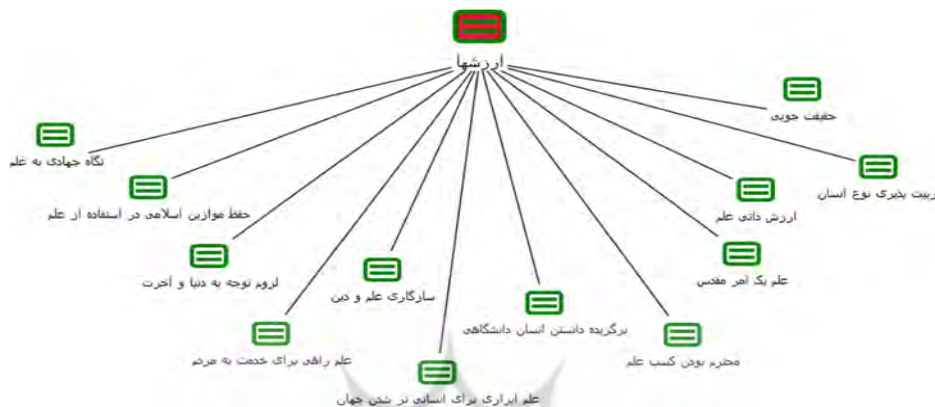
2. ارزش‌های مبنایی الگوی راهبردی

یکی دیگر از پرسش‌های تحقیق این بود که از نگاه مقام معظم رهبری ارزش‌های حاکم بر توسعه علم و دانش کدامند؟ هیچ الگوی راهبردی نمی‌تواند جدای از مبانی اعتقادی و ارزشی هر سازمان یا جامعه‌ای تدوین شود. در این زمینه دو رویکرد اساسی وجود دارد: توجه به ارزش‌ها در قالب بیانیه ارزش، و دیگری عدم تعارض برنامه‌ها با ارزش‌ها (پیوست فرهنگی). در رویکرد نخست که شاید بتوان آن را مرسوم‌ترین رویکرد در تدوین اسناد و برنامه‌های راهبردی دانست، متنی با عنوان بیانیه ارزش تهیه شده است تا در تدوین اجزای بعدی مورد توجه قرار گیرد. در واقع می‌توان این رویکرد را حد واسطی دانست که در آن، ارزش‌ها به‌عنوان یک جزء از اجزای سند مورد توجه قرار می‌گیرد (علی‌احمدی و همکاران، 1394: 7). در اینجا کوشش شده است بر این منوال ارزش‌های حاکم بر الگوی راهبردی توسعه علمی که

الگوی مطلوب حکمرانی از دیدگاه امام خمینی و سید قطب؛ بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها

در لابه‌لای سخنان مقام معظم رهبری اشاره شده است، مورد بررسی قرار گیرد.

نمودار شماره 2. نقشه مفهومی ارزش‌های حاکم بر الگوی توسعه علم و دانش

همان‌طور که در نمودار مشاهده می‌شود، ایشان علم به ماهو علم را دارای ارزش ذاتی می‌دانند و معتقدند انگیزه اصلی انسان‌ها از کسب علم باید کشف حقیقت باشد و آن را امری مقدس می‌دانند. ایشان بر این باورند که نوع بشر موجودی تربیت‌پذیر است و کسب علم فعالیت محترمی است که موجب انسانی‌تر شدن جهان می‌شود. علاوه بر این، دین و علم دو دنیای سازگارند و مسلمان‌ها برای آباد کردن دنیا و آخرت خود به آن نیاز دارند. به‌زعم ایشان، کسب علم راه بهتری برای خدمت کردن به مردم است؛ بنابراین انسان دانشگاهی انسانی برگزیده و ارزشمند محسوب می‌شود. باید در کسب علم مقید به موازین اسلامی بود و برای رفع شکاف‌ها با نگاه جهادی آن را به دست آورد. در این زمینه می‌فرمایند: «علم را برای خدمت، برای معنویت، برای پیشرفت فضائل انسانی، برای دفاع حقیقی از حقوق انسان باید فرا بگیریم. ثروت ملی و اقتدار ملی باید برای این باشد که این ملت بتواند برخلاف سنت رایج جهان، پرچم عدالت را در دست بگیرد. به کسی زور نگوئیم؛ به مظلوم کمک کنیم؛ با ظالم مقابل و مواجه شویم؛ جلوی ظالم را بگیریم» (1389/07/14 بیانات در دیدار نخبگان جوان).

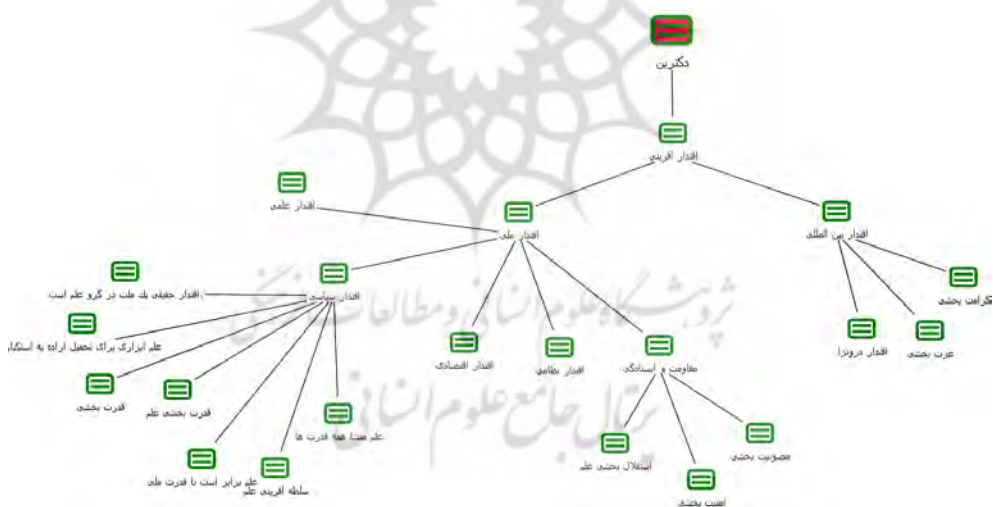
دکترین الگوی راهبردی

دکترین¹ به نظریه، اصول عقیده، آیین، مکتب یا قواعد بنیادین معتبری گفته می‌شود که هدایت‌کننده اقدام در پشتیبانی از سیاست‌ها و برنامه‌ها در جهت تأمین اهداف بوده و به‌کاربردن آن‌ها نیازمند درک

1. Doctrine

ضرورت‌ها و تصمیم‌گیری صحیح و منطقی است. دکترین جهت‌دهنده اصلی سیاست‌ها و اقدامات یک حوزه در مدت طولانی چندین ساله و محدود است؛ بنابراین دکترین‌ها می‌توانند در طول زمان و با توجه به شرایط اجتماعی جای خود را به دکترین‌های دیگر بدهند. این بخش از یافته‌ها در پاسخ به این پرسش است که در بیانات مقام معظم رهبری چه دکترینی را می‌توان ارائه کرد؟ در مجموع بررسی سخنان و بیانات مقام معظم رهبری نشان می‌دهد دکترین ایشان در توسعه علم، دانش اقتدارآفرینی است: «ما جهش علمی را نباید بگذاریم متوقف بشود. کشور اگر به علم بپردازد و علم را پیش ببرد، آقا خواهد شد؛ به معنای واقعی کلمه: أَلْعِلْمُ سُلْطَانٌ^۱. اگر قدرت می‌خواهیم، اگر عزت می‌خواهیم، اگر این را می‌خواهیم که ما مرجع مراجعات کشورها و دولت‌ها باشیم، نه اینکه آن‌ها مرجع مراجعات ما باشند، باید علم را تقویت کنیم؛ و این ممکن است و این عملی است (1394/12/20، دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری)».

نمودار شماره 3. نقشه مفهومی دکترین توسعه علم و دانش

همان‌طور که در نمودار شماره 3 پیداست، اقتدارآفرینی علم از نظر ایشان شامل اقتدار بین‌المللی و اقتدار ملی است. از نظر رهبر انقلاب، اقتدار علمی به دنبال خود اقتدار اقتصادی، نظامی و سیاسی می‌آورد. همچنین اقتدار علمی موجب مقاومت‌پذیری و ایستادگی ملت از طریق استقلال و

1. أَلْعِلْمُ سُلْطَانٌ، مَنْ وَجَدَهُ صَالِحًا بِهِ، وَمَنْ لَمْ يَجِدْهُ صَالِحًا عَلَيْهِ: دانش، سلطنت و قدرت است، هر که آن را بیابد با آن یورش برد و هر که آن را از دست بدهد، بر او یورش برند (شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج 20: 319).

مصونیت بخشی به قسمت‌های مختلف جامعه می‌شود. از نگاه ایشان، اقتدار علمی پایه و اساس اقتدار ملی است که در نهایت به اقتدار بین‌المللی ایران اسلامی می‌انجامد: «پایه و مایه همه این‌ها، قدرت علمی است! یک ملت، با اقتدار علمی است که می‌تواند سخن خود را به گوش همه افراد دنیا برساند؛ با اقتدار علمی است که می‌تواند سیاست برتر و دست والا را در دنیای سیاسی حائز شود. اقتصاد هم به دنبال این‌ها به دست می‌آید؛ پول تابع توانایی‌هاست. امروز این‌طوری است؛ علم را می‌شود به پول تبدیل کرد و از لحاظ اقتصادی هم قوی شد. این، جایگاه علم است» (1384/10/29؛ دیدار با اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (7)).

3. اهداف الگوی راهبردی

هدف‌گذاری از مراحل مهم مدیریت راهبردی به شمار می‌آید. هدف‌گذاری این امکان را به مدیران می‌دهد تا مدتی پس از سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی، به ارزیابی عملکرد خود بپردازند. یکی دیگر از پرسش‌های تحقیق این بود که اهداف مقام معظم رهبری از توسعه علم و دانش چیست؟

نمودار شماره 4. نقشه مفهومی اهداف توسعه علم و دانش

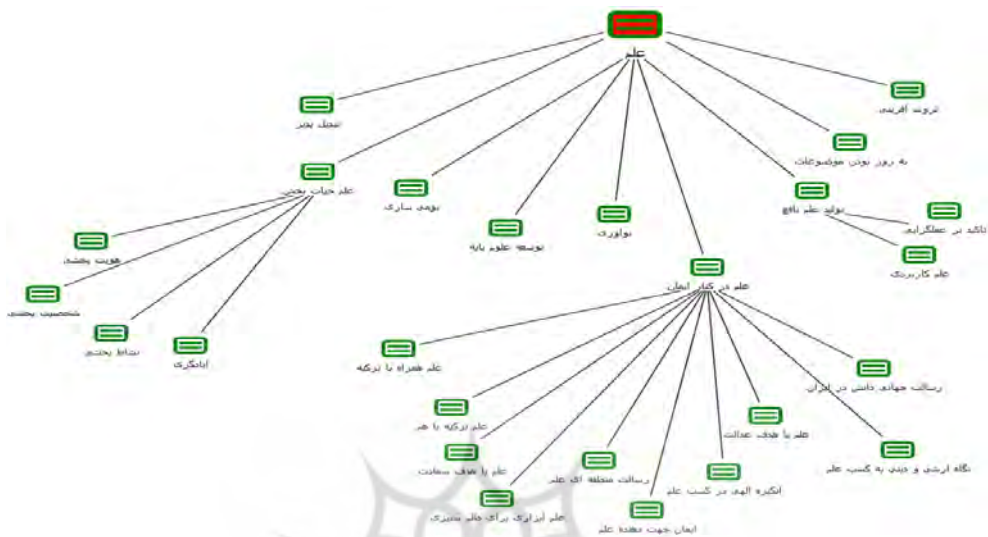
مبتنی بر دکترین اقتدارآفرینی ارائه شده از سوی مقام معظم رهبری، مهم‌ترین اهداف الگوی توسعه دانش عبارتند از: کسب انواع دانش، به‌روزرسانی علمی، تولید علم درون‌زا و شکستن مرزهای علمی موجود. با تحقق این اهداف ایران ابتکار علمی را به دست می‌گیرد و با تکمیل کردن زنجیره علم و

مصرف، نیازهای اساسی جامعه برآورده شود که درنهایت به پیشرفت همه‌جانبه کشور، تحقق اهداف عالی نظام اسلامی، تعیین سرنوشت جامعه توسط خود مردم و پایداری هویت ایرانی اسلامی می‌انجامد: «اگر قدرت می‌خواهیم، اگر عزت می‌خواهیم، اگر این را می‌خواهیم که ما مرجع مراجعات کشورها و دولت‌ها باشیم، نه اینکه آن‌ها مرجع مراجعات ما باشند، باید علم را تقویت کنیم؛ و این ممکن است و این عملی است» (1394/12/20؛ دیدار با رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری).

4. سیاست‌های الگوی راهبردی

این بخش از یافته‌ها در پاسخ به این پرسش است که از بیانات و سخنرانی‌های مقام معظم رهبری، چه سیاست‌ها و رهنمودهایی برای توسعه علم و دانش ارائه شده است؟ مفهوم‌های سیاست و استراتژی دارای معنی و محتوای متفاوت از یکدیگر هستند. استراتژی‌ها بیشتر آینده‌نگری و مشخص کردن جایگاه سازمان در داخل اجتماع یا فرایند طراحی شکل‌گیری آن در آینده است، درحالی‌که سیاست‌ها، هم به هنگام انجام فعالیت‌های استراتژیک و هم به هنگام اجرای تصمیمات در دیگر سطوح مدیریت، قواعد و اصولی را که باید با آن همخوانی داشته باشد، به میان می‌گذارد. همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، بیانات مقام معظم رهبری به دلیل جایگاه ایشان در سلسله‌مراتب نظام مدیریتی کشور حاوی مطالب استراتژیکی است که سبب می‌شود اغلب موضوعات و مطالبی که از سوی ایشان ارائه می‌شود، در سطح سیاست‌های کلان و راهنمای حوزه‌های مختلف مدیریتی کشور باشد. با توجه به اصل 110 قانون اساسی، یکی از وظایف مهم مقام رهبری «تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام» است. در این راستا سیاست‌های ایشان را می‌توان در پنج حوزه علم، مسئولان ذی‌ربط، نهاد دانشگاه، استاد و دانشجو تقسیم‌بندی کرد. خطی‌مشی مهمی که ایشان برای عرصه علمی مشخص می‌کند شامل به‌روزرسانی موضوعات علمی، تولید علم نافع، نوآوری علمی، توسعه علوم پایه، بومی‌سازی علمی، ثروت‌آفرینی، ترکیب علم و ایمان و بالابردن ظرفیت تبدیل‌پذیری علم است.

نمودار شماره ۵. نقشه مفهومی سیاست‌های مرتبط با عرصه علم

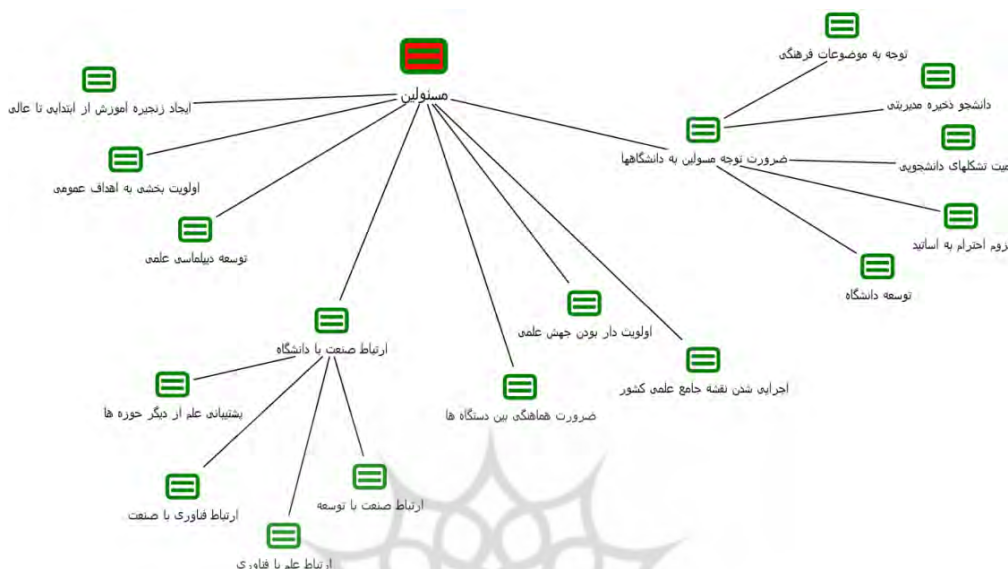
مقام معظم رهبری با نقد جریان حاکم بر عرصه علمی جهان امروز می‌فرمایند: «علم را برای خدمت، برای معنویت، برای پیشرفت فضائل انسانی، برای دفاع حقیقی از حقوق انسان باید فرا بگیریم. ثروت ملی و اقتدار ملی باید برای این باشد که این ملت بتواند برخلاف سنت رایج جهان، پرچم عدالت را در دست بگیرد. به کسی زور نگوییم، به مظلوم کمک کنیم، با ظالم مقابل و مواجه شویم، جلوی ظالم را بگیریم. شما فکرش را نکنید؛ اگر توی این دنیایی که سکه رایج عبارت است از ظلم و زورگویی و استکبار و استعمار و استثمار ملت‌ها، و هرکسی که قدم در جاده دانش و علم و پیشرفت می‌گذارد، همین راه را دنبال می‌کند - عده‌ای زور می‌گویند، عده‌ای هم زور را می‌پذیرند، سلطه‌گر و سلطه‌پذیر که مجموعاً نظام سلطه را به وجود می‌آورند - یک ملتی قد علم کند، عالم باشد، قدرت داشته باشد، حرف برای زدن داشته باشد و بتواند صدای خودش را به دنیا برساند، دارای فناوری پیشرفته و ابزارهای گوناگون ارتباطی باشد، دارای قدرت تبلیغات باشد، دارای انسان‌های با اعتمادبه‌نفس بالا باشد و با این نظام سلطه مواجهه و مقابله کند؛ آنجایی که همه دست‌به‌دست هم می‌دهند تا یک ملت را مظلوم کنند، زیر پا له کنند، او به دفاع از آن ملت سپه سپرد، ببینید در دنیا چه اتفاق عجیبی رخ خواهد داد؛ وضع دنیا دگرگون خواهد شد. برای این هدف کار کنید، علم را برای این فرا بگیرید، دنبال این باشید - این لازم است - و آلا اگر روشی که علم‌آموزان و صاحبان علم در دنیا در این دوپست - سیصد سال دنبال کردند، ما هم ته صف آن‌ها بایستیم، راهی که آن‌ها رفتند،

ما هم همان راه را برویم، این که هنری نیست؛ این که هدفی نیست که انسان از جان خودش برای آن مایه بگذارد. ما بایستی راه جدیدی را باز کنیم. راه جدید این است که یک ملتی با دارا بودن ابزار علم و اقتدار علمی که همه چیز دیگر را به دنبال خودش می‌آورد، انگیزه‌های الهی و ارزش‌های الهی و اخلاق الهی را در دنیا علم کند و پرچمش را برافرازد. این، آن توقعی است که ما از شما داریم» (1389/07/14؛ دیدار با نخبگان جوان).

مقام معظم رهبری بر این باورند که توسعه علمی کشور نیازمند توجه مسئولان مختلف در بخش‌های مختلف نظام مدیریتی کشور است. سیاست‌های مطرح شده خطاب به مسئولان ذی‌ربط را می‌توان با عناوین توجه ویژه مسئولان به دانشگاه، اولویت‌دار بودن جهش علمی، اجرایی شدن نقشه جامع علمی کشور، هماهنگی بین دستگاه‌های مختلف، ارتباط صنعت و دانشگاه، ایجاد زنجیره آموزش از ابتدایی تا مقاطع عالی، توسعه دیپلماسی علمی و اولویت‌بخشی به اهداف عمومی مطرح کرد.

ایشان با خطاب قراردادن قوه مجریه می‌فرمایند «دولت اولویت‌های کشور را در نظر بگیرد؛ ما اولویت‌هایی داریم. البته نیاز خیلی است؛ میدان نیازهای کشور میدان وسیعی است؛ یعنی شاید اصلاً قابل‌شمارش نباشد، ولی طبق قاعده عقلایی باید اولویت‌ها را، فوریت‌ها را، یا مسائل ریشه‌ای‌تر را در نظر گرفت. من به نظرم سه مسئله از نظر اولویت، از لحاظ ریشه‌ای بودن و حل مشکلات دیگر از همه مهم‌تر است؛ یکی عبارت است از مسئله اقتصاد مقاومتی. کشور بدون اقتصاد مقاومتی رشد نخواهد کرد، مشکلات اقتصادی‌اش برطرف نخواهد شد، بلکه گرفتاری‌هایش روزبه‌روز بیشتر خواهد شد، اگر ما اقتصاد مقاومتی را عمل نکنیم... اولویت دوم جهش علمی است. ما جهش علمی را نباید بگذاریم متوقف بشود. کشور اگر به علم پردازد و علم را پیش ببرد، آقا خواهد شد» (1395/12/20؛ دیدار با رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری).

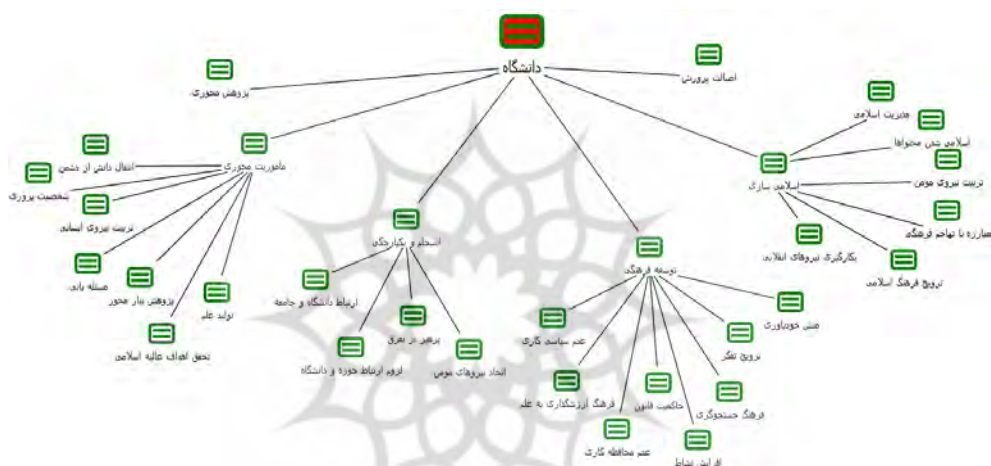
نمودار شماره 6. نقشه مفهومی سیاست‌های مرتبط با مسئولان

«دانشگاه مهم‌ترین زیرساخت پیشرفت و توسعه کشور است» (1387/09/24؛ دیدار با اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت). این جمله نشان می‌دهد دانشگاه از سوی مقام معظم رهبری کانون توسعه علمی معرفی شده است. دانشگاه وظیفه تولید علمی را بر عهده دارد. از نگاه ایشان دانشگاه نباید به آموزش محدود شود بلکه باید پرورش را به‌عنوان سیاستی اساسی بپذیرد. همچنین پژوهش‌محوری، اسلامی‌سازی، توسعه فرهنگی، انسجام و یکپارچگی و مأموریت‌محوری دیگر سیاست‌های توصیه‌شده از سوی ایشان است. در بیانات ایشان، برای تحقق مأموریت محوری به سیاست‌های جزئی‌تر مانند انتقال دانش از دشمن، شخصیت‌پروری، تربیت نیروی انسانی، مسئله‌یابی، پژوهش نیازمحور و تولید علم اشاره شده است. ایشان معتقد است برای توسعه فرهنگی دانشگاه باید به مواردی چون خودباوری، ترویج تفکر، فرهنگ جست‌وجوگری، حکمیت قانون، افزایش نشاط، عدم سیاسی‌کاری و ارتقای فرهنگ ارزش‌گذاری به علم توجه ویژه داشت. ایشان در سیاست توسعه منش خودباوری می‌فرمایند: «امروز رسالت اول دانشگاهیان، حفظ این جهت‌گیری و تلاش برای شکوفاشدن استعداد علمی و فکری نسل جوان بالنده کشور است. نظام اسلامی نشان داده است ملت ایران، دارای ظرفیت عظیمی برای پیشرفت در همه عرصه‌های زندگی است. گام بلند انقلاب در این راه طولانی، قطع وابستگی و پیروی است. محیط علمی باید در عین آنکه بالاترین بهره‌مکن را از

دانش پیشرفته جهان می‌برد، متکی به خود و مبتکر و خلاق و کاوشگر باشد. نظام سلطه جهانی همیشه کوشیده است به وسیله عوامل تبلیغی خود، احساس حقارت و ناتوانی و نیاز را در ملت‌هایی که از قافله علم و فناوری عقب مانده‌اند، تقویت کند و آنان را همیشه نیازمند خود نگاه دارد» (1387/03/12: پیام به گردهمایی ویژه دانشگاهیان و دانشجویان در تجلیل از حضرت امام خمینی (ره)).

نمودار شماره 7. نقشه مفهومی سیاست‌های مرتبط با نهاد دانشگاه

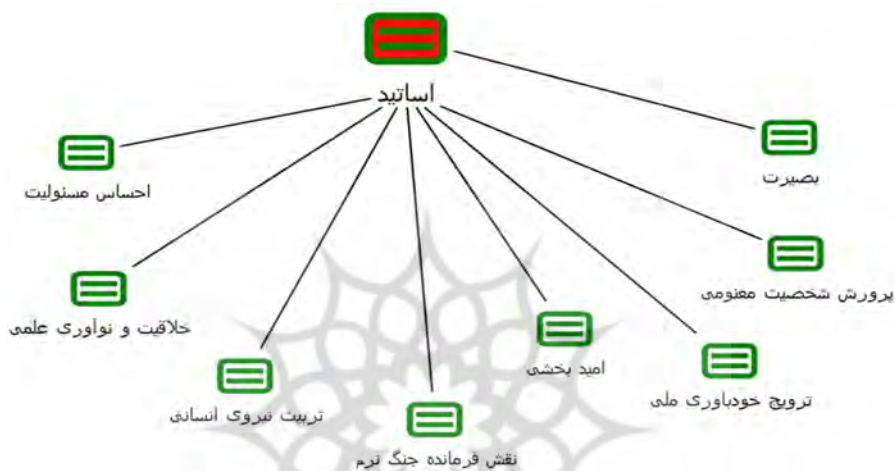
همان‌طور که از نمودار شماره 7 پیداست، اسلامی‌سازی دانشگاه برای مقام معظم رهبری یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اساسی سیاست‌گذاری در تحقق اقتدارآفرینی دانشگاه معرفی شده است. ایشان بر این باورند که در کنار مدیریت اسلامی، دانشگاه‌ها باید در متون و سرفصل‌های خود تجدیدنظر کنند و با به‌کارگیری نیروهای مؤمن و انقلابی فرهنگ اسلامی را ترویج داده و با فرهنگ غربی حاکم بر دانشگاه‌ها مبارزه کرد:

«اگر به معنای حقیقی کلمه، موازین اسلامی مدیریت مورد توجه قرار گیرد، بدون تردید در همه حرکت‌های علمی و فرهنگی دانشگاه تأثیر می‌گذارد و در همه بخش‌ها خیلی سامان‌دهی می‌کند. به اعتقاد ما این‌طور است. بنده هر چه نگاه می‌کنم، در بخش‌هایی که موفقیت‌های چشمگیر داریم - چه در دانشگاه و چه در خارج دانشگاه - جای پای عناصر مؤمن و مسلمان و معتقد را می‌بینم. در دانشگاه شما هم بنده کارهای برجسته‌ای را مشاهده کردم که کار همین بچه‌های مؤمن و متدین و معتقد است. کارهای خوب، از انسان‌های مؤمن صادر می‌شود. علی‌القاعده مدیریت اسلامی بر

الگوی مطلوب حکمرانی از دیدگاه امام خمینی و سید قطب؛ بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها

حرکت اسلامی دانشجویان تأثیر مثبتی خواهد داشت؛ هم کمک می‌کند به این حرکت‌ها، و هم کمک می‌کند تا این حرکت‌ها راه درست‌شان را ادامه دهند و دچار اشتباه و خطا نشوند» (1382/02/22)؛ پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی).

نمودار شماره 8. نقشه مفهومی سیاست‌های مرتبط با اساتید دانشگاه

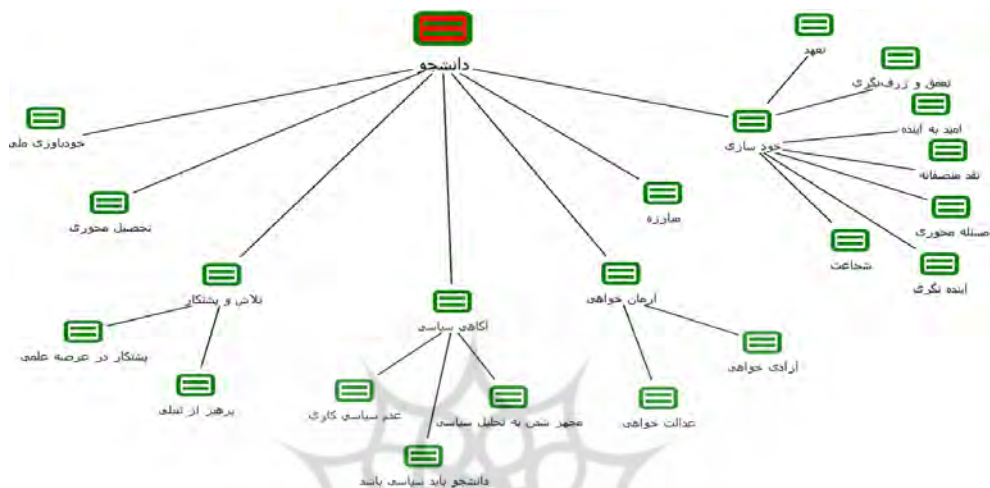

ایشان نه تنها به محیط دانشگاه حساسیت نشان می‌دهند بلکه با نوعی جامع‌نگری، اساتید و دانشجویان را فرماندهان و افسران جنگ نرم معرفی می‌کند. در این زمینه می‌فرماید: «اگر در زمینه‌های مسائل اجتماعی، مسائل سیاسی، مسائل کشور، چیزهایی که به چشم باز و بصیرت کافی احتیاج دارد، جوان دانشجوی ما، افسر جوان است، شما که استاد او هستید، رتبه بالاتر افسر جوانید؛ شما فرمانده‌ای هستید که باید مسائل کلان را ببینید» (1388/06/08؛ دیدار با اساتید دانشگاه‌ها).

همان‌طور که از نمودار پیداست ایشان برای اساتید خط‌مشی‌هایی مشخص می‌کنند که شامل بصیرت، پرورش شخصیت معنوی، ترویج خودباوری ملی، امیدبخشی، تربیت نیروی انسانی، احساس مسئولیت و خلاقیت و نوآوری است. برای مثال ایشان با انتقاد از وجود برخی نیروهای مرعوب غرب در دانشگاه‌ها می‌فرماید: «در طول مهروموم‌های متمادی پیش از انقلاب - بعد از انقلاب هم البته تا امروز رگه‌هایی مشاهده شده در دانشگاه‌ها - جریانی وجود دارد که مرعوب و مغلوب تسلط فرهنگ غربی است؛ هرچیز غربی برای او مایه تمجید [است] و هرچیز میهنی و ملی و خودی مورد تحقیر و اهانت قرار می‌گیرد؛ داریم کسانی از این قبیل؛ این درست عکس آن چیزی

است که باید باشد» (1393/04/11؛ دیدار با اساتید دانشگاه‌ها).

نمودار شماره 9. نقشه مفهومی سیاست‌های مرتبط با دانشجویان

ایشان با تأکید ویژه بر نسل جوان و به‌ویژه قشر دانشجو آنان را قوه محرکه و پیشرفت کشور معرفی می‌کند و همچنان که در بخش سیاست‌های مسئولان به آن اشاره شد، مسئولان کشور را به توجه ویژه به سرنوشت دانشجویان تشویق می‌کنند: «نسل جوان در هر جامعه، موتور حرکت تحولات اجتماعی و تحولات سیاسی است؛ به‌ویژه جوان دانشجو؛ طبیعت‌اش این است» (1392/09/19؛ دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی).

نتیجه‌گیری و ارائه مدل راهبردی

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد مقام معظم رهبری با محیط‌شناسی دقیق از شرایط داخلی و نظام بین‌الملل توانسته است ضرورت‌ها و نیازمندی‌های اساسی توسعه دانش را در کشور شناسایی و معرفی کند. ایشان با علم به ضعف‌ها و عقب‌ماندگی‌های تاریخی کشور از یک‌سو و شرایط انحصارطلبی نظام سلطه در عرصه علمی و اقتصاد دانش‌پایه حاکم بر نظام بین‌الملل از سوی دیگر، توسعه سطح کمی و کیفی دانش را در دستورکار خود و مسئولان کشور قرار می‌دهد. ایشان به‌درستی منطق حاکم بر نظام بین‌الملل را زر و زوری می‌داند که بیش از گذشته به دانش وابسته شده است. این محیط‌شناسی به شکلی منطقی با الگوی راهبردی توسعه دانش که از بیانات ایشان برگرفته شده است، تطابق دارد. مقام معظم رهبری دانش را ارزشمند و کسب آن را قابل‌ستایش و محترم می‌داند.

الگوی مطلوب حکمرانی از دیدگاه امام خمینی و سید قطب؛ بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها

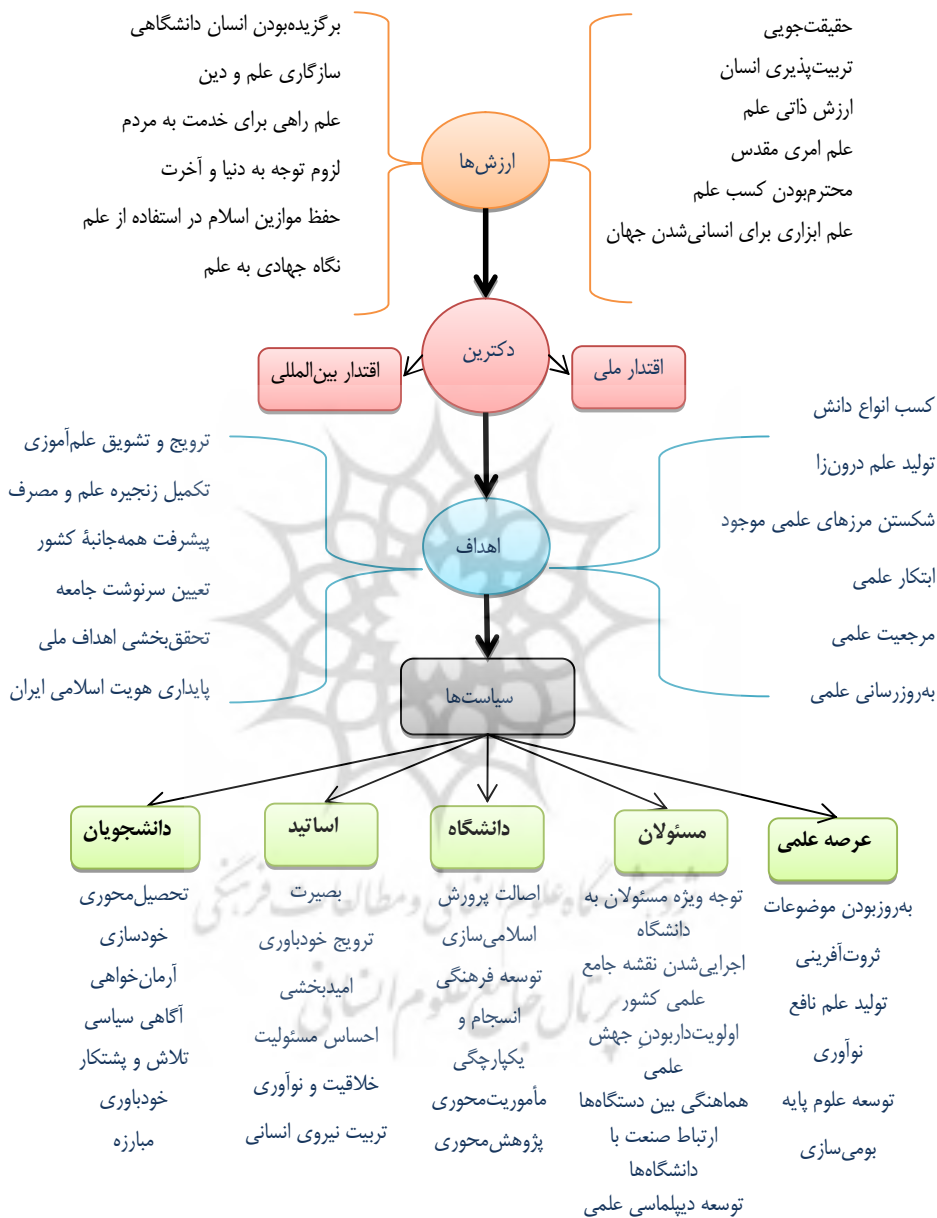
علم و دین را با یکدیگر سازگار می‌داند و آن را ابزاری برای خدمت به انسان‌ها معرفی می‌کند و معتقد است علم در کنار ایمان می‌تواند انسان را به سرمنزل مقصود برساند.

محیط‌شناسی دقیق و آرمان‌ها و ارزش‌های حاکم بر اندیشه مقام معظم رهبری، ایشان را به سمت‌وسوی دکترین اقتدار علمی سوق می‌دهد. ایشان نه تنها به برکات معنوی علم به‌خوبی واقفند، بلکه به‌خوبی می‌دانند آنچه موجب سلطه جهان غرب بر مسلمانان شده است، پیشرفت‌های علمی است که در خدمت حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی قرار گرفته است. ایشان اقتدار علمی را مایه اقتدار ملی و اقتدار بین‌المللی می‌داند. ایشان با توجه به دکترین اقتدارگرایی موضوعاتی چون تولید علم درون‌زا، شکستن مرزهای علمی موجود، به‌دست‌گرفتن ابتکار و مرجعیت علمی و تکمیل زنجیره علم و مصرف را هدف‌گذاری کرده‌اند.

مقام معظم رهبری برای تحقق هدف‌گذاری‌های انجام‌شده در پنج عرصه مختلف سیاست‌هایی را بیان می‌فرمایند. در عرصه علمی ایشان به‌روزرسانی موضوعات علمی، تولید علم نافع، توسعه علوم پایه، بومی‌سازی علمی، ثروت‌آفرینی و نوآوری راه‌حلی برای توسعه دانش ملی را معرفی می‌کنند. همچنین در خطاب به مسئولان بر این باورند که دانشگاه‌ها باید مورد توجه ویژه آن‌ها باشد، اهتمام خاصی به اجرایی‌شدن مصوبات نقشه جامع علمی کشور داشته باشند، جهش علمی را در اولویت کاری خود قرار دهند، ارتباط صنعت با دانشگاه را تقویت کنند، زنجیره علمی از ابتدایی تا آموزش عالی را به سرانجام رسانند و در نهایت از علم به مثابه دیپلماسی برای تحقق اهداف عالی نظام استفاده کنند.

ایشان برای تحقق دکترین اقتدار علمی و هدف‌گذاری‌های مربوطه معتقدند محیط دانشگاه باید روندی متفاوت با آنچه در پیش گرفته شده است، در پیش گیرد. همچنین برای تحقق این تغییر و تحول، سیاست‌هایی چون اصالت پرورش، اسلامی‌سازی، توسعه فرهنگی، انسجام، پژوهش‌محوری و مأموریت‌محوری را پیشنهاد می‌دهند. از نگاه ایشان مهم‌ترین مأموریت دانشگاه تولید علم، انتقال دانش از دشمن به داخل، تربیت نیروی انسانی، مسئله‌یابی، شخصیت‌پروری و پژوهش نیازمحور است.

نمودار شماره 10. الگوی راهبردی توسعه علم و دانش از نگاه مقام معظم رهبری

الگوی مطلوب حکمرانی از دیدگاه امام خمینی و سید قطب؛ بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها

مقام معظم رهبری اساتید و دانشجویان را همچون فرماندهان و افسران جنگ نرمی می‌داند که در عرصه رقابت اقتدارگرایانه بین‌المللی نقش مهمی دارند. ایشان برای اساتید دانشگاه سیاست‌هایی چون احساس مسئولیت، خلاقیت و نوآوری، ترویج خودباوری و امیدبخشی را ترسیم می‌کند و معتقد است در میدان نبرد جنگ نرمی که دشمن به راه انداخته است، برای تحقق اهداف عالیه نظام با کمک‌گرفتن از الگوی راهبردی توسعه دانش، دانشجویان باید تحصیل‌محوری، آرمان‌خواهی، خودسازی، تلاش و پشتکار و آگاهی سیاسی را سیاست اصلی خود در دوران تحصیل قرار دهد.

فهرست منابع

- انعامی علمداری، سهراب (1387)، «تهدیدات نرم الگوی تقابل استراتژیک ایالات متحده در برابر ایران»، گزارش جمهور. مرکز پژوهش و اسناد ریاست جمهوری، فصلنامه تخصصی نامه دولت اسلام، شماره 27.
- باقری مجد، روح‌اله؛ فلاح، محسن (1396)، «کارکردهای دانشگاه از نظر مقام معظم رهبری در نظام آموزش عالی ایران»، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، شماره 23، سال ششم.
- بیانات مقام معظم رهبری از سال 1368 تا 1395 در موضوع دانش.
- پورسعید، سید مسعود؛ شامحمدی، محمد (1391)، «طراحی الگوی جهاد علمی از دیدگاه مقام معظم رهبری (دامت برکاته)»، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی، سال 24، شماره 1.
- پیشگاهی‌فرد، زهرا و همکاران (1390)، «جایگاه قدرت نرم در قدرت ملی با تأکید بر جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره 61، زمستان، صص 191-211.
- توحیدی، ارسطو (1393)، مبانی دفاع ملی، جزوه درسی دانشگاه عالی دفاع ملی.
- حاجیانی، ابراهیم (1395)، «روش‌شناسی طراحی و تدوین الگوی مطلوب در پژوهش‌های راهبردی»، فصلنامه راهبرد، سال بیست‌وپنجم، شماره 78.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (1379)، مبانی مطالعات سیاسی - اجتماعی، قم: انتشارات سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (1386)، قدرت و منافع ملی (مبانی، مفاهیم و روش‌های سنجش)، تهران: نشر انتخاب.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ احمدی‌پور، زهرا؛ بدیعی، مرجان (1378)، تحلیل مبانی جغرافیایی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران (پروژه تحقیقی)، فصل اول، مبانی نظری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- حسن‌بیگی، ابراهیم (1390)، مدیریت راهبردی، تهران: انتشارات سمت.
- حمیدی زاده، محمدرضا؛ اشرفی، آزاده (1389)، «سنجش آمادگی دانشگاه علوم پزشکی ایران برای تبدیل شدن به سازمانی یادگیرنده»، پژوهش در نظام‌های آموزشی، شماره: بهار، دوره 4، شماره، صص 61-82.
- حمیدی، محمدرضا (1389)، «پایه‌ریزی بنیان‌های دانش‌گرایی در برنامه‌ریزی توسعه ملی»، سومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت دانش، مرکز همایش‌های بین‌المللی رازی.
- زرقانی، سید هادی (1388)، مقدمه‌ای بر قدرت ملی: کارکردها، محاسبه و سنجش، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- علی‌احمدی، علیرضا؛ اسدی، کیامرذ (1385)، «کاربرد تئوری‌ها و روش‌های تجزیه و تحلیل محیطی در تنظیم

الگوی مطلوب حکمرانی از دیدگاه امام خمینی و سید قطب؛ بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها

- نقطه تعادل استراتژی سازمانی»، مدیریت فردا، سال چهارم، پاییز و زمستان، شماره 15 و 16.
- علی احمدی و همکاران (1394)، «متدولوژی تبیین نقش مبانی و اصول ارزش‌های اسلامی در طراحی ارکان جهت‌ساز برنامه‌های راهبردی (مطالعه موردی: طراحی ارکان جهت‌ساز برنامه‌های اقتصادی کشور)»، نشریه علمی پژوهشی مدیریت فردا، سال سیزدهم، شماره 42، بهار.
- فرازی، عباس؛ صالحی عمران، ابراهیم؛ عزیززاده ثانی، محسن؛ طیبی، محمدرضا (1395)، «ارائه الگوی مفهومی برنامه‌ریزی راهبردی مبتنی بر زمینه دانشگاهی ایران»، آموزش عالی ایران، 8 (3)، صص 51-77.
- قزایی مقدم، امان‌اله (1382)، مدیریت آموزشی، چاپ اول، تهران: انتشارات ابجد.
- قلی‌پور، حسین؛ چیت‌سازیان، علیرضا (1396)، «ابعاد و مؤلفه‌های تحول در علوم انسانی در اندیشه مقام معظم رهبری و دلالت‌های آن بر علوم انسانی مطلوب جمهوری اسلامی»، راهبرد فرهنگ، شماره سی‌وهفتم.
- کالینز، جی. ام (1370)، استراتژی بزرگ (اصول و رویه‌ها)، ترجمه کورش بایندر، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- کامران، حسن و همکاران (1389)، «جغرافیا و قدرت ملی ایران»، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، جلد 13، شماره 16، بهار.
- ملائی راشد، مصطفی (1398)، «ارائه الگوی راهبردی نظارت و بازرسی بر اساس گفتمان الهی ولایت فقیه، قانون اساسی و تجارب جمهوری اسلامی ایران و بهره‌گیری از تجارب موفق بشری»، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- منوریان، عباس؛ عسگری، ناصر (1389)، سازمان در عصر صنعت و اطلاعات و دانایی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- میرزابابایی، نیره (1389)، «علوم انسانی و جایگاه آن از دیدگاه مقام معظم رهبری»، مجله پژوهش و اندیشه، شماره شانزدهم.
- نای، جوزف (1387)، قدرت در عصر اطلاعات؛ از واقع‌گرایی تا جهانی‌شدن، ترجمه سعید میرترابی، ناشر پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ اول.
- نای، جوزف (1389)، قدرت نرم ابزارهای موفقیت در سیاست بین‌الملل، ترجمه سید محسن روحانی و مهدی ذوالفقاری، دانشگاه امام صادق، چاپ سوم.

Glassner, Martin Ira (1993), *Political Geography, United States of America*: New York: Johan wiley& Sons, Inc.

Goldstein, Joshua (1999), *International Relations*, New York: Longman.

Taylor, Peter (1993), *Political Geography*, England: Longman Scientific & Technical.